

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

THE INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF ISOLATION OF CONVICTED

Лисенко М.І.,

викладач кафедри кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої служби

У статті розглянуто концепцію ізоляції засуджених на основі аналізу міжнародних правових норм поведінки із засудженими. Висвітлено основні аспекти як духовної, так і фізичної ізоляції засуджених відповідно до Європейських пенітенціарних правил та Мінімальних правил поведінки із засудженими.

Ключові слова: ізоляція засуджених, міжнародні стандарти поведінки із засудженими, фізична ізоляція, духовна ізоляція.

В статье рассматривается концепция изоляции осужденных на основе международных правовых норм обращения с осужденными. Раскрыты основные аспекты, как духовной, так и физической изоляции осужденных в соответствии с Европейскими пенитенциарными правилами и Минимальными правилами поведения с осужденными.

Ключевые слова: изоляция осужденных, международные стандарты обращения с осужденными, физическая изоляция, духовная изоляция.

The article deals with concept of isolation of convicts based on the international legal standards for the treatment of prisoners. Discloses the main aspects of both social and physical isolation of prisoners in accordance with the European Prison Rules and Minimum Rules for the conduct of prisoners.

Key words: isolation of convicts, international standards of treatment of prisoners, physical isolation, social isolation.

Постановка проблеми. Аналізуючи норми світової спільноти у сфері виконання покарань, європейської зокрема, стає зрозуміло, що вони дають той мінімум, який держава повинна забезпечувати при виконанні покарання, а також загальну концепцію виконання покарання та ставлення до нього. Принципи і стандарти є чітким орієнтиром для розвитку кримінально-виконавчої політики держави та правозастосовної діяльності у сфері виконання покарання.

Водночас міжнародно-правові стандарти поведінки із ув'язненими не завжди чітко визначають окремі поняття, зокрема поняття ізоляції засуджених належним чином не виокремлено, а знаходить свій вияв через окремі норми, що стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Стан наукового дослідження. Різними аспектами втілення міжнародних стандартів у вітчизняній практиці виконання-відбування покарання займалися чимало вчених. Суттєвий внесок у розроблення цього питання зробили Г. А. Аванесова, Ю. М. Антонян, З. А. Астеміров, Л. В. Багрий-Шахматов, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джуца, А. В. Кирилук, В. А. Льювочкин, М. П. Мелентьев, В. О. Меркулова, О. Б. Пташинський, М. С. Пузырьов, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, В. М. Трубников, С. В. Царюк, Ю. А. Чеботарьова, І. С. Яковець та ін.

Проте на сьогодні недостатньо розробленим залишається питання ізоляції засуджених відповідно до міжнародних стандартів поведінки із ув'язненими. Ми вважаємо за доцільне сформулювати концепцію ізоляції засуджених на основі аналізу міжнародних актів світової спільноти, так як формування доктрини ізоляції засудженого є вкрай необхідним в умовах інтеграції в європейський простір та відповідно гуманізації системи покарань.

Мета статті полягає у виробленні наукового результату у вигляді визначення змісту ізоляції за міжнародними стандартами. Для досягнення зазначеної мети необхідно проаналізувати міжнародні документи, які охоплюють ключові питання тримання в місцях ізоляції засуджених.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до аналізу міжнародно-правового регулювання ізоляції засуджених, слід зазначити, що основними загальносвітовими міжнародними актами, що містять обов'язкові для всієї

міжнародної спільноти норми, які закріплюють загальні права людини і громадянина, захищають її честь, гідність, ділову репутацію і спрямовані на повагу людської гідності та створення сприятливих для людини умов громадського життя є Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейські пенітенціарні правила.

Розглядаючи міжнародні стандарти поведінки із засудженими, необхідно зазначити, що вони складають сукупність міжнародних правових актів, які мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер. Принципи і стандарти про захист прав людини і поведінки з засудженими носять міждержавний характер, стабільні, не схильні до дії соціальної та політичної кон'юнктури, що складається в конкретній країні, не залежать від ідеологічних і кримінологічних факторів.

Треба звернути увагу ще й на таке: міжнародним нормативним актам за юридичною технікою їх виконання властива, так би мовити, «описовість», коли національним нормативним актам більш притаманна «нормативність». Тобто, вітчизняний нормативний акт свої положення формулює таким чином, щоб чітко вказати що й коли та в якій послідовності треба виконувати або здійснювати, щоб досягти тієї чи іншої мети.

До речі, досліджуючи положення різних міжнародних актів та стандартів, розуміємо, що термін «тюрма» чи «в'язниця» вживається для позначення будь-якого місця ізоляції особи (за винятком спеціальних лікувальних установ), а «ув'язнений» – для визначення як засуджених, так і осіб, заарештованих чи поміщених у спеціальну установу без пред'явлення обвинувачення. Саме у цих значеннях вказані терміни будуть вживатися і в статті.

У науковій літературі, як правило, ізоляцію поділяють на фізичну та духовну. Так само умовно ми можемо розділити всі стандарти та рекомендації міжнародної спільноти у сфері духовної і фізичної ізоляції.

Спершу розглянемо духовну ізоляцію, на яку міжнародно-правові стандарти звертають неабияку увагу. Так, Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими

запровадили основну суть ізоляції засудженого, яка проявляється в тому, що ув'язнення та інші заходи, які ізолюють правопорушника від навколишнього світу, завдають йому страждань уже тому, що вони відбирають у нього право на самовизначення, оскільки позбавляють свободи. Тому, окрім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати страждань, що випливають з такого становища. Також у спілкуванні з в'язнями слід підкреслювати не їхню ізоляцію від суспільства, а ту обставину, що вони продовжують лишатися його членами.

Зазначений документ має розділ «Контакти із зовнішнім світом», який визначає такі правила: надання можливості спілкуватися засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їхніми сім'ями або друзями, що мають бездоганну репутацію, як шляхом листування, так і безпосередньо, у ході відвідин. До відома в'язнів слід регулярно доводити найважливіші новини, дозволяючи їм читати газети, журнали або особливі в'язничні видання, слухати радіо й бути присутніми на лекціях, або ж з допомогою будь-яких інших засобів, що допускаються і контролюються органами адміністрації [1].

Незважаючи на рекомендаційний характер окремих норм Правил, необхідно підкреслити, що в процедурних положеннях стосовно здійснення зазначених Правил, схвалених ООН 25 травня 1984 р., підкреслюється: усі держави, чії норми щодо захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, не відповідають Мінімальним стандартним правилам поведінки з ув'язненими, повинні прийняти ці Правила. Вони охоплюють досить широку сферу відносин, які виникають між органами держави та засудженими щодо режиму, матеріально-побутового і медичного їх забезпечення, праці, виховання та в інших аспектах і загалом містять рекомендації прогресивного і гуманістичного характеру [2 с. 21].

Європейські пенітенціарні правила не менш важливі при регулюванні духовної ізоляції засуджених. Їх норми визначають, що варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

Духовна ізоляція повинна мати певні межі, вона не є абсолютною. Вона не повинна спричинити руйнування соціально корисних зв'язків засуджених із зовнішнім світом. У цих цілях засудженим через регулярні проміжки часу і під належним наглядом слід дозволяти спілкуватися з родинами або друзями із незаплямованою репутацією. Також важливим питанням для ув'язнених є підтримання нормальних зв'язків із зовнішнім світом. Це має стати керівним принципом, будь-яке обмеження таких контактів повинно мотивуватись виключно серйозними мотивами безпеки або ж нестачею ресурсів, що є в розпорядженні.

Європейські пенітенціарні правила чітко визначають порядок встановлення контактів із зовнішнім світом. Ув'язненим дозволяється максимально часто спілкуватися поштою, по телефону або за допомогою інших засобів спілкування з своїми сім'ями, іншими особами і представниками зовнішніх організацій; дозволяються також відвідини ув'язнених вказаними особами. У національному законодавстві повинні бути вказані національні і міжнародні органи і посадовці, спілкування ув'язнених з якими не обмежується. Завжди, коли це дозволяють обставини, ув'язненому слід дозволяти з супроводом або самостійно покидати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похоронах або за іншими гуманітарними мотивами.

До відома в'язнів слід регулярно доводити новини, дозволяючи їм читати газети, журнали або тюремні видання, слухати радіо, бути присутнім на лекціях або використовувати інші засоби, що допускаються адміністрацією. Засу-

дженим іноземним громадянам забезпечується можливість підтримувати зв'язок з дипломатичними і консульськими представниками їхньої країни; режим у місцях позбавлення волі має прагнути звести до мінімуму різницю між життям у в'язниці і на волі. У зверненні із засудженими слід підкреслювати не виключення їх з суспільства, а те, що вони продовжують лишатися його членами. З метою повернення засуджених до життя в суспільстві при кожному закладі необхідно мати соціального працівника, залучати до співпраці громадськість, підтримувати зв'язок з сім'ями засуджених; слід вживати заходів до того, щоб засуджені могли зберегти максимум сумісних із законом і умовами вироку прав у галузі їхніх громадянських інтересів, соціального забезпечення і соціальних пілг. Особливу увагу рекомендується приділяти зміцненню зв'язку засуджених з сім'ями [3].

Як ми бачимо, Європейські пенітенціарні правила віддають центральне місце виховного впливу саме зв'язкам із зовнішнім світом.

Щодо відображення норм світової спільноти у національному законодавстві, то 8 листопада 2012 року Указом Президента України була схвалена Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, в якій чітко було наголошено на невідповідності умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, нормам національного законодавства та європейським стандартам [4]. Це неодноразово зазначалося в доповідях Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також у доповідях авторитетних міжнародних інституцій – Комітету ООН проти катувань, Комітету ООН з прав людини, Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Різні аспекти тримання під вартою були негативно оцінені Європейським судом з прав людини в рішеннях у справах проти України.

Необхідно зазначити, що держава усвідомлює важливість підтримки соціальних зв'язків засудженого та залишення його частиною соціального буття. Кроком до утвердження міжнародних стандартів поведінки із засудженими стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» 8 квітня 2014 року. Це суттєво вплинуло на процедуру призначення, виконання і відбування покарань, обумовило стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів і установ виконання покарань згідно з міжнародними стандартами.

На сьогодні низка норм у Кримінально-виконавчому кодексі України встановлюють, що засуджені мають право на побачення (ст. 110), засудженим надається право на телефонні розмови без обмеження їх кількості під контролем адміністрації (ст. 110), особи, що відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк можуть отримувати посилки та бандеролі (ст. 112) та листуватися (ст. 113) без обмежень, а також нині дозволені короточасні виїзди засуджених за межі колоній (ст. 111).

Засуджені мають право одержувати, а також купувати за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя, передплачувати газети і журнали, при цьому засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг, щодо журналів та газет – вони можуть зберігатися в необмеженій кількості (ст. 109).

Стаття 107 КВК України була доповнена концептуально новим правом засудженого – правом користування глобальною мережею Інтернет. З моменту прийняття даної норми правом на користування глобальною мережею Інтернет уже скористалося понад 2300 засуджених [5]. І хоча процес реалізації користування Інтернетом засудженими має перелік недоліків і потребує подальшого доопрацю-

вання, проте держава засвідчила усвідомила важливість підтримки соціальних зв'язків.

Забезпечення фізичної ізоляції також висвітлюється в міжнародно-правових актах поведінки із засудженими. Безперечно, кожна держава самостійно обирає способи забезпечення ізоляції засуджених, проте окремі вихідні положення ізоляції закріплені у нормах світової спільноти. Фізична ізоляція засуджених полягає в їх триманні в установах виконання покарань.

Оскільки тюрми є інститутами примусу і вимагають належного рівня керівництва і безпеки, Мінімальні стандартні правила ООН встановлюють, що «дисципліну та порядок слід підтримувати твердо, вводячи, однак, лише ті обмеження, які необхідні для забезпечення надійності нагляду та виконання належних правил спільного життя в установі» [3].

Як відомо, Мінімальні стандартні правила ООН рекомендують, щоб кожний ув'язнений (у всякому випадку уночі) мав би окрему камеру або кімнату (правило 9.1). Не виконання вимог цієї норми є можливим лише у випадку особливих обставин, наприклад, тимчасове перенавантаження тюрми. При цьому розміщення двох ув'язнених до однієї і тієї ж камери вважається небажаним.

У Європейських пенітенціарних правилах аналогічне положення сформульоване менш жорстко: ув'язнених зазвичай слід розміщувати на ніч в окремих камерах, за винятком тих випадків, коли є переваги їх розміщення спільно з іншими ув'язненими. Спільне розміщення допускається лише в тому випадку, якщо приміщення підходить для цієї мети і ув'язнені підходять один до одного. У міру можливості ув'язненим слід давати можливість вибору, перш ніж розміщувати їх для сну в одному приміщенні з іншими ув'язненими.

Європейські пенітенціарні правила вказують, що особи, засуджені до позбавлення волі, повинні утримуватися тільки в пенітенціарних закладах, тобто в закладах, призначених для утримання саме цієї категорії ув'язнених. Також правила звертають увагу на роздільне тримання різних категорій засуджених, допускаються відступи від вимог про роздільне утримання, передбачених у п. 8, для того, щоб надати ув'язненим можливість спільно брати участь в заходах, які організуються, проте ці групи завжди розділяються на ніч, якщо тільки ув'язнені не згодні утримуватися разом та адміністрація пенітенціарної установи не вважає, що це буде найбільшою мірою відповідати інтересам усіх ув'язнених.

Згідно з пунктом 25 зазначених правил режим утримання всіх ув'язнених повинен передбачати збалансовану програму заходів. Такий режим повинен давати всім ув'язненим можливість проводити стільки часу в день за межами своїх камер, скільки необхідно для нормальної людської і соціальної взаємодії. Такий режим повинен також забезпечувати потреби добробуту ув'язнених [6].

Також життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Відповідно до Резолюції 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року «Основні принципи поведінки з в'язнями» слід докладати і заохочувати зусилля для скасування одиночного утримання як покарання і обмеження його застосування [7].

Жорстоке поведіння може проявлятися у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів. Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути просто облишені наодинці з самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими в своїх камерах.

Міжнародні норми багато уваги приділяють організації побуту засуджених, визначаючи ті мінімальні потреби, які повинні забезпечувати держава при триманні засуджених в умовах ізоляції. І сьогодні актуальні слова росій-

ського філософа В. С. Соловйова, який ще на початку XIX століття, відзначаючи соціальну значущість матеріальних умов в людському житті, писав: «Для того щоб людина відчувала себе людиною, є певний мінімум матеріальних умов його існування, що дозволяють жити в обстановці, яка не принижує його гідність» [8, с. 356].

Аналізуючи міжнародно-правові норми, можна зробити висновок, що процес забезпечення фізичної ізоляції має ґрунтуватися на таких принципах: небажаність одиночного утримання засудженого, а також забезпечення роздільного тримання різних категорій засуджених.

Усе ж таки необхідно застосовувати усі заходи, щоб фізична ізоляція засуджених не перетворилася на соціальну. За висновками спеціалістів, чим більш різнобічним та міцним є зв'язок із зовнішнім світом, тим менший вплив на поведінку засудженого справляють норми асоціального суспільства в місцях позбавлення волі [9, с. 320]. Безумовно, короточасні виїзди, коли засуджений має можливість поїхати за межі місць позбавлення волі та зустрітися із рідними, близькими, попереднім оточенням, дозволяють пом'якшити ізоляцію від суспільства, закріпити позитивні соціальні зв'язки.

Щодо відображення міжнародних стандартів поведінки із ув'язненими в чинному національному законодавстві, то засудженим надається можливість побувати за межами місць позбавлення волі у зв'язку із наявністю умов, визначених у ст. 111 КВК України.

Так, засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, може бути дозволено короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: 1) смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життям хворого; 2) стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його родині. При цьому час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбукання покарання.

У свою чергу, засудженим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, може бути дозволено короточасний виїзд за межі виправної колонії на території України для влаштування дітей у родичів, опікунів або в дитячих будинках тривалістю не більш, як десять діб без урахування часу перебування в дорозі (не більш, як три доби). Окрім цього, засуджені, які працюють та перебувають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, мають право на щорічний короточасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів.

За Європейськими пенітенціарними правилами візити членів родини до в'язня, надання відпусток повинно мати обов'язковий характер у повсякденній роботі пенітенціарних установ. Важливо, що тюремна відпустка має особливе значення у зміцненні сімейних зв'язків, полегшенні соціальної адаптації після звільнення, створенні гуманності у пенітенціарних установах [3].

Отже, сама ізоляція засудженого відповідно до міжнародних стандартів є крайнім заходом державного примусу, і повинна застосовуватися, коли інші види покарання не зможуть досягти цілей, поставлених перед ним. Проте при ізоляції засудженого, важливим є збереження соціально корисних зв'язків та утвердження в думці про те, що засуджений попри певні обмеження, лишається повноправним членом суспільства. Міжнародні стандарти поведінки із засудженими не дають визначення досліджуваному поняттю, залишаючи державі право за собою наповнювати його тим колом правообмежень, які вона вважає за доцільним. Водночас міжнародні нормативно-правові акти встановлюють межі правообмежень, які складатимуть поняття ізоляції засудженого.

Україна прагне дотримуватися міжнародних стандартів у сфері виконання покарань. Про це свідчить як кримінально-правова політика держави, спрямована на гуманізацію системи покарань, так і кримінально-виконавча, націлена на відповідний процес їх виконання та відбування. Рівень ізоляції, як фізичної, так і соціальної, поступово знижується, беручи до уваги рекомендації щодо поводження із засудженими від світової спільноти, європейської зокрема.

Проте наряду із законодавчим затвердженням означених норм, залишається питання їх реалізації на практиці. Необхідно усвідомити, що реформування системи виконання покарань залежить не тільки від достатнього державного фінансування, але й готовності українського суспільства на прийняття демократичних цінностей у сфері забезпечення ізоляції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими / В. М. Трубников. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 78-89.
2. Львович В. А. Вплив Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями на формування змісту національного кримінально-виконавчого законодавства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К., 2001. – № 4 – С. 21-24.
3. Європейські пенітенціарні правила / Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 127-167.
4. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
5. Керівництво ДПтС України дало об'єктивну оцінку діяльності підпорядкованих органів і установ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/751221>.
6. Європейські пенітенціарні Правила: Міжнародний документ. Додаток до Рекомендації № R (2006) 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
7. Резолюція 45/111 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року Основні принципи поводження з [...] ООН; Резолюція, Міжнародний документ від 14.12.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
8. Соловьев В. С. Собрание сочинений. – М., 1988. – Т. 1. – 765 с.
9. Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов; И. о. Ассоц. Юридич. цент. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 366 с. – (Теория и практика уголовного права и уголовного процесса).